

МАРИЕТА ЦВЕТКОВА

(София)

**ЕКСПРЕСИЯ И ОЦЕНКА ПРИ
ИЗРАЗЯВАНЕ НА КАУЗАЛНОСТ В
БЪЛГАРСКАТА И ПОЛСКАТА
КНИЖОВНО-РАЗГОВОРНА РЕЧ**

В изследванията, посветени на проблемите на книжовно-разговорната реч, често се констатира наличието на повишена емоционалност и експресивност. Въпреки това обаче в колоквалистиката този факт си остава все още неизучен. Отделни негови аспекти са засегнати в някои статии, чиито брой е изненадващо малък, като се има предвид, че това е една от основните характеристики на книжовно-разговорната реч (Срв. Леонтиев, Носенко, 1973, с. 88-114; Карастойчева, 1978, с. 67-78; Крисин, 1984, с. 95-111; Клобус, 1985, с. 81-95).

Настоящата статия е опит за известно запълване на тази празнина в колоквалистичните изследвания чрез едно сравнително описание на вече утвърден в българската и полската книжовно-разговорна реч механизъм за "внедряване, вплитане" на експресията в изказвания, изразяващи причина. При това анализът ще засегне само онзи сегмент от функционално-семантичното поле на причинността, при който причинният компонент е предложно-именна конструкция, т.

е, ще бъдат изключени разновидностите на сложното изречение с причинно значение.

Явлението, което ще бъде разгледано, може всъщност да се определи като "скрита" експресия, респективно "скрита" оценка. Тя е скрита в смисъл, че не разполага със специализирани маркери на равнище повърхнинна структура, а се "внедрява" в обикновени лексикални единици, които сами по себе си не съдържат никакъв емоционален или оценъчен оттенък. Същевременно наличието на съответен емоционален оценъчен заряд в случаите, на които ще се спрем по-нататък, е извън всякакво съмнение както за говорещия, така и за неговите събеседници.

Характеризираният накратко разговорен механизъм действа и в двете части на каузалните конструкции – консеквента и в антецедента. Консеквентите и в българската и в полската книжовно-разговорна реч имат една и съща схема – най-често хиперболизацията достига крайния си предел чрез глагола *умирам*//*umrzeć*, означаващ 'пълна загуба', 'жизнеспособност' или 'гибел'. Например:

БЕ*: 1. Тя *умира* сега в общежитието *от скука*//

2. Ле-ле-е/ тя *ще умре от любопитство*//

ПЕ: 1. *Bo nic nie było tylko kawa/ a jak człowiek umiera pragnienia to kawa ...//*

2. *O-o/ nareszcie, Maluszek, myślałam, że umrę z głodu*//

Поради високата си честост тези конструкции се смятат за устойчиви словосъчетания. Както показва езиковия материал, в книжовно-разговорната реч е възможно да се "умира" от различни каузатори: от студ, от глад, от жажда, от жегата, от смях, от любов, от срам, от любопитство, от страх, от мъка и т. н. С други думи, ако консеквентът е глагол *умирам*, в причинния компонент е възможно появяването на широк кръг лексикални единици. За полския език те са посочени във фразеологичния речник на Ст. Скорупка (Скорупка, 1967, т. II, с. 451). В него авторът дешифрира

* Приети съкращения: БЕ = български език, ПЕ = полски език

смисъла на тези единици по следния начин: *umrzeć z czegoś* = 'изпитвам силно, преживявам нещо'. Подобна формулировка изглежда напълно приемлива. Към нея би могло да се направи следното уточнение: анализиранияте конструкции са причинни от гледна точка на формалния си модел, но по своята семантика те са по-скоро атрибутивни, тъй като приписват на субекта признак или състояние, подчертавайки неговата интензивност. Доказателство за това са техните трансформи: *Много ми е любопитно, смешно, горещо, скучно, мъчно или Много съм влюбен, гладен, уморен, жаден и т. н.*

Хиперболизацията като средство за изразяване на признак в неговата най-висока степен се наблюдава и при употребата на някои други глаголи: например *падам*//*padać*, *пукам се*//*pekać*, срв.:

БЕ: 1. Нали го чу Н. / *падам*/ екипажите *от умора*/*падам*/

2. И понеже на другите деца на никое не му разрешават такова нещо, той горд/ *ще се пукне от гордост*/

ПЕ: 1. W Polsce jak wyjmę tą torbę/ *to padnę z przerażenia*/

2. Myślałam, że *peknę ze śmiechu*, że jak ten tam wystąpił .../

Възможностите за лексикално вариране на каузатора в конструкциите, съдържащи тези глаголи, са значително по-ограничени в сравнение с комбинациите, които предлага употребата на глагола 'умирам'. Да се "пада" може само от изненада, учудване, изумление, а да се "пука" – от смях, от яд, от злоба, от гордост. Принципът обаче е абсолютно същият – хиперболизация и атрибутивен смисъл.

Друго общо за двата езика средство за реализация на хиперболизираните консеквенти са глаголите със сема 'загуба на нормалното умствено състояние'. Например:

БЕ: Ле-ле тоя народ *се е побъркал*/ и всичко е *от имане*, не е от глад//

ПЕ: Myślałam, że *zwariuję z tego przejęcia*/

В разговорните консеквенти от разглеждания тип се отделя, естествено, известен лексикален пласт глаголи, които се употребяват само в единия или само в другия език. Въпреки

това вариране принципът на преувеличаване и повишаване на експресивността присъства неотменно. Срв.:

БЕ: 1. Капнах значи/ *капнах от умора*//

2. О-о и с майка ми си общуват/ *тя веднъж я хванах сърбежи от нея*//

ПЕ: 1. *Myślałam, że wejdę pod stół normalnie, że wstydu nie mogłam ...*//

2. А-а/ *zaraz się dowiem dlaczego tak piął z zachwyty*//

Анализираните консеквенти в българските и полските разговорни конструкции илюстрират как в една лексикална единица могат да се съчетаят нужната семантика, от една страна, и най-висока степен на експресивност – от друга. Това е всъщност вариант на синтактична компресия, т. е. типичен пример за увеличаване на "количеството информация на една единица от плана за изразяване" (Митрофанова, 1980, с. 74). Ролята на допълнителна сема тук присъства позицията на говорещия, неговата преувеличена оценка за съобщаваните факти. Той използва съзнателно определени техники за повишаване на изразителността с цел да насочи вниманието на събеседника си към дадена ситуация или към нейни конкретни признаци. Фактът, че последната е представена преувеличено, е ясен за всички участници в комуникативния акт.

Освен хиперболизациата в разговорните каузални конструкции се използват още няколко начина за "внедряване" на отношението на говорещия към съдържанието на неговото изказване. Забелязва се при това една интересна тенденция: оценката на каузатора винаги (или поне в нашия материал) има негативен характер. Така например в българската книжовно-разговорна реч са записани следните конструкции с причинно значение:

БЕ: 1. Ами аз к'во/ *от V работа* нямам време да се ожения//

2. Боже/ *то днеска не мож' да се вредим от V народ*//

3. Тъй де/ *от V гости* не мога да се измъкна на едно кино да ида//

В тях със знак *V* е отбелязана липсата на количествено

аречие *много*. По този модел могат да се конструират доста вободно разговорни антецеденти в българския език. По своя мисъл те са винаги свързани с някакво препятствие за субекта консеквента и са носители на отрицателен емоционален аряд. Така тези антецеденти демонстрират "свърхконден-ираност", като съчетават синтактична компресия с експресивен елемент в едно предложно-именно съчетание.

Типичен пример за лексикални единици, които сами по себе си не съдържат никакъв емоционален или оценъчен елемент, но включени в определен вид изказване, внасят известна експресивност, са показателните местоимения *този/тази*, а за българския език и артикълът *един*.

В състава на някои причинни конструкции в книжовно-разговорната реч показателното местоимение *този/тази* освен обичайната си функция изпълнява ролята и на маркер за отрицателното отношение на говорещия към каузатора. В това можем да се убедим, ако анализираме следните примери:

БЕ: 1. Ще си угася цигарата *заради тая оса*//

2. То ръцете ми отекли *от тоя багаж*, то, то */абе/ ужас*//

3. *От тия череши* щял да ѝ се разшири стомаха//

ПЕ: 1. *Cała ekonomia socjalistyczna runęła/ przez ten kryzys Polski*//

2. *Dzisiaj miałam iść, ale nie chciało mi się/ przez tą pogodę*//

3. *Tu mamy pokrywę bagaznika wygiętą od tego przetadowania*//

И в двата езика показателното местоимение в изказванията под номер 1 изпълнява обичайната си функция. В примерите под номер 2 то би могло да се тълкува двояко – и като указание поради наличието на каузатора в момента на говоренето, и като знак за негативна оценка от страна на говорещия поради несъмненото ѝ присъствие. По-скоро тук става дума за съчетаване на две значения и за вид преход към примерите от типа на тези под номер 3, в които показателното местоимение е лишено от какъвто и да било указателен елемент. В тях то несъмнено маркира само отрицателното отношение на говорещия към каузатора, водещ до неблагоприятно следствие.

Както вече беше отбелязано, в българската книжовна разговорна реч се използва още една лексикална единица изразяване на оценката на говорещия към каузатора артикloidът *един*. Той обикновено се отнася към броя на обектите, но освен това може да означава, че нещо (в случаите следващата го причина) е маловажно, незначително според автора на изказването. Срв.:

1. Не доседях да го дочакам/ да видя колко минути ще спре движението за една броня//

2. Ами/ тя заради един реферат се намуси, пък каква остава за нещо друго//

Едва ли би било правилно да се смята, че последните примери (с лексикалните единици *този*//*ten* и *един*) са доказателство за някаква специализация на определени лексикални средства за изразяване на оценка, на отношение на говорещия към каузатора. Напротив – както вече беше показано, в тези единици често става контаминация на двете значения и следователно, разгледаното разговорно явление следва по-скоро да бъде интерпретирано като част от една обща тенденция за "внедряване" на експресивен елемент в по-особено функциониращи пълнозначни думи.

ЛИТЕРАТУРА

Леонтиев, Носенко, 1973: Леонтиев, А. А., Э. Л. Носенко. Некоторые психолингвистические характеристики спонтанной речи в состоянии эмоционального напряжения. – В: Общая и прикладная психолингвистика. 1973.

Карастойчева, 1978: Карастойчева, Цв. Суперсегментни средства като деривационни и експресивизиращи похвати. – В: Славистични проучвания (сборник в чест на VIII конгрес на славистите). В. Търнов, 1978, с. 67-78.

Крисин, 1984: Крисин, Л. П. Гипербола в русской разговорной речи. – В: Проблемы структурной лингвистики. М., 1984, с. 95-111.

Клобус, 1985: Klobus, A. Deminutywa, augmentatywa i ekspresywa w polszczyźnie mówionej mieszkańców Sieradza i okolicy. – Rozprawy Komis. Jęz./Łódzkie t-wo Nauk. 1985, t. 31, s. 81-95.

Скорупка, 1967: Skorupka, St. Słownik frazeologiczny języka polskiego. Warszawa, 1967, tt. I-II.

Митрофанова, 1980: Митрофанова, О. Д. Синтаксическая компрессия в языке научно-технической литературы – В: Проблемы учебника русского языка как иностранного: Синтаксис. М., 1980, с. 74-86.